

ЕКОНОМІЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ ДОПОМІЖНОЇ ШКОЛИ

У статті розглядаються сучасні педагогічні погляди на висвітлення питання щодо економічної освіти учнів допоміжної школи.

Ключові слова: економічна освіта, соціальна та трудова компетентність, школярі з вадами інтелекту.

В статье рассмотрены современные педагогические взгляды на изучение вопроса экономического образования учащихся вспомогательной школы.

Ключевые слова: экономическое образование, социальная и трудовая компетентность, школьники с нарушением интеллекта.

Метою статі є обґрунтування важливості формування системного економічного мислення та свідомості в учнів з обмеженими розумовими можливостями в умовах спеціальної (корекційної) школи як однієї з умов становлення соціально-трудової компетентності.

Перетворення, що відбуваються в усіх сферах українського суспільства, не могли не торкнутись і системи освіти, яка визначає інтелектуальний потенціал країни. Зокрема, зміни в економіці держави обумовили потребу в удосконаленні економічної освіти, розвитку економічного мислення, економічної культури, підприємливості, ініціативи, економічної обізнаності всього населення, основи якої закладаються в школі.

Так, у "Загальних критеріях оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти" (2008р.) серед п'яти ключових компетентностей, затверджених МОН України, відзначимо соціально-трудова. З точки зору нашого дослідження до її складу віднесені, з поміж інших, такі компетенції, які має сформувати сучасна загальноосвітня школа: уміння організувати власну трудову та підприємницьку діяльність, оцінювати власні професійні можливості, здатність співвідносити їх із потребами ринку праці; орієнтуватися в проблемах сучасного суспільного життя. Отже, економічна компетенція входить у структуру основних життєвих компетентностей і передбачає не тільки економічні знання (розуміння економічних понять, категорій, аналіз інформації), але й складні економічні вміння (використання

економічних знань, здатність презентувати себе на ринку праці), досвід, економічні якості особистості: працьовитість, ощадливість, ініціативність, відповідальність за власні вчинки та рішення.

Економічна освіта в українських школах відносно молода – бере початок з 1986-1990 років, тоді як закордонний досвід наближається до столітнього ювілею (в 1919р. була заснована програма "Досягнення молодих"). Дослідження, проектування, моделювання, кооперація, аналіз конкретних ситуацій (кейс-метод), ділова гра, залучення консультантів, створення шкільних фірм – загальноновизнані ефективні методи навчання економіки за кордоном та в Україні.

Економічні знання школярі отримують різними шляхами: з освітньої галузі "Технологія", яка конкретизована в навчальній дисципліні "Трудове навчання" (наприклад, в проектній діяльності), на заняттях з математики, суспільствознавства, під час виховних заходів, в сім'ї. Однак усі зазначені шляхи розрізнені, не є обов'язковими і діагностувати на їх основі рівень економічної підготовки учнів складно.

Проблема економічного виховання та навчання молоді висвітлена в численних наукових дослідженнях (І.Г. Агапов, Л.Б. Азімов, І.І. Зарецька, Н.І. Кузнецова, Б.І. Мішин, І.А. Сасова, І.Б. Соловйова, І.І. Щакіна та ін.). Однак слід зазначити, що єдності стосовно розуміння того "чому?" (співвідношення теорії та практики, оптимальний зміст програми), "яким чином?" (методичне забезпечення процесу навчання) навчати школярів не існує.

В корекційній педагогіці України проблема економічної освіченості школярів комплексно до сьогодні не ставилася. Але окремі її питання розглядались в контексті розробки шляхів і засобів професійно-трудового навчання учнів допоміжної школи (В.І. Бондар, Г.М. Дульнев, А.М. Висоцька, В.Ю. Карвяліс, Є.О. Ковальова, Г.М. Мерсіянова, С.Л. Мирський, К.М. Турчинська та ін.). В дослідженнях Д.Віткаускайте, Л.С.Дробот, Г.В.Картушиної, С.Ю.Коноплястої, М.Г.Кузьміцької, Н.Ф.Кузьміної–Сиром'ятникової, В.Ф.Мачихіної, Н.П.Павлової та ін. розглядаються окремі аспекти проблеми формування господарчо-побутових умінь та навичок в учнів допоміжної школи на заняттях із соціально-побутового орієнтування (СПО) та в позакласній роботі.

Аналіз спеціальної педагогічної літератури та анкетування вчителів допоміжних шкіл показали, що робота з економічної просвіти школярів здійснюється безсистемно, на власний розсуд вчителів, вихователів: під час занять з математики, трудового навчання, географії (в 9-му класі) та СПО (розділ "Бюджет сім'ї" в обсязі 34 годин) у 7-10 класах, що недостатньо внаслідок не дотримання принципів науковості, системності та послідовності, доступності навчання, відсутності програми з економічної просвіти для допоміжних шкіл в системі класно-урочного навчання тощо.

В роботах А.І. Раку, Н.В. Рябової, О.М. Нігаєва, Н.П. Павлової та ін. зазначається, що випускники допоміжних шкіл стають соціально

безпорадними внаслідок незрілої соціально-економічної поведінки, некритичного мислення, невміння робити економічні розрахунки, передбачати наслідки власних вчинків, легкої навіюваності тощо. Тому робиться наголос на тому, що допоміжна школа має формувати у вихованців вміння долати (поряд з іншими) економічні труднощі.

В Росії викладання курсу "Економічний практикум" в спеціальних (корекційних) школах було передбачено експериментальним навчальним планом (1995р.) для учнів 9(10) 10(11) класів, а також груп випускників з поглибленою соціальною та трудовою підготовкою для розумово відсталих дітей. Проте перші дві програми з економічного навчання побачили світ тільки в 2000р.: "Економічний практикум у школі для дітей з розумовою відсталістю" (автор І.М.Бгажнокова) і "Економічний практикум" в випускних класах спеціальних (корекційних) загальноосвітніх закладів VIII типу (автор Н.М.Стариченко). Остання затверджена як Державна програма (2003р.) [1; 4].

Зупинимось на аналізі робіт окремих авторів, які певним чином стосуються формування економічного мислення та свідомості в учнів допоміжної школи.

Аналізуючи трудове навчання учнів з обмеженими пізнавальними можливостями через наближення його до реальних умов практичної діяльності (наприклад, на замовлення), В.І.Бондар наголошує: "надзвичайно ефективними у виховному відношенні є такі заходи, коли кошти, зароблені учнями від реалізації результатів продуктивної праці, використовуються для поліпшення їхнього побуту, оздоровлення дітей, придбання спортивного інструмента та ін." [3, с.44]. Крім того, залучення учнів до роботи на виробничій основі сприяє розумінню ними економії електроенергії, сировини, збереження інструментів, необхідності контролювати якість продукції, готовності до самостійної праці тощо[3, с. 47].

Б.В.Белявський, узагальнюючи досвід роботи допоміжних шкіл Росії в нових соціально-економічних умовах (1991-1994рр.) щодо підготовки учнів до працевлаштування, зазначає певні здобутки цих шкіл. Працюючи в умовах госпрозрахунку, учні отримують елементарні економічні знання: "знайомляться з такими поняттями, як собівартість продукції, податок, прибуток, заробітна плата, навчаються вести облік виконаної роботи, планувати витрати зароблених грошей, допомагати своїй сім'ї" [2, с. 52].

В.Г.Патракеєв зазначають, що налагодження випуску серійної продукції для населення на базі шкільних майстерень або підприємств, виконання виробничих замовлень, що супроводується виплатою заробітної плати, сприяють не тільки вихованню в розумово відсталих відчуття удосконаленню професійних умінь і навичок, формуванню адекватної самооцінки, сприяє визначенню стосовно їхнього працевлаштування, економності, дбайливості [5, с. 27].

У роботах О.М.Граборова, Г.Б.Картушиної, М.Г.Кузьміцької,

Н.Ф.Кузьміної-Сиром'ятникової, Н.П.Павлової та інших розглядаються питання формування у вихованців допоміжної школи життєвих компетенцій, господарчо-побутових умінь і навичок. Автори підкреслюють, що для успішної соціально-побутової адаптації важливо навчити розумово відсталу дитину умінню самостійно раціонально організувати свій побут: робити необхідні покупки, здійснювати обґрунтований вибір товару, виконувати нескладні розрахунки стосовно домашніх витрат, планувати свою роботу і т. ін. Вони підкреслюють, що практичне оволодіння господарчо-побутовими навичками має здійснюватися систематично в позакласний час та в умовах сім'ї.

Ряд дефектологів (Г.Б.Картушина, М.Г.Кузьміцька, Н.Ф.Кузьміна-Сиром'ятникова та ін.) вказують на необхідність зв'язку уроків математики з матеріалом, що вивчається на уроках домоводства: виконання вправ, побудованих на розрахунку вартості продуктів для приготування певних страв, інформування про вартість одягу, його ремонт тощо. М.П.Парахіна (1990) зазначає, що учні краще розуміють значення кількісних характеристик в процесі вивчення математики, коли здійснюють розрахунки, пов'язані з господарчими потребами та аналізують виправданість матеріальних витрат.

Після включення в навчальний план допоміжної школи занять із соціально-побутового орієнтування відпрацювання життєво-практичних умінь і навичок стала здійснюватись саме на цих заняттях та в позакласній роботі під керівництвом вихователя. Програма з соціально-побутового орієнтування, вперше розроблена Н.П.Павловою, включає розділи і теми, вивчення яких дає можливість формувати в учнів не лише навички самообслуговування, орієнтування в соціальному оточенні, але й економічні уміння, пов'язані з веденням домашнього господарства. Заняття з цієї дисципліни в цілому мають значне корекційне і практичне значення для старшокласників допоміжної школи. Ці уроки сприяють формуванню в них таких необхідних для соціальної адаптації і самостійного життя якостей, як економність, заощадливість на комунальних витратах, відчуття господаря у власному будинку, передбачливість у витратах грошей тощо. Учні отримують запас господарчо-побутових знань про порядок розподілу і обліку грошових коштів бюджету сім'ї, реставрацію побутових речей, зокрема одягу, взуття; про раціональні прийоми приготування харчів – все це сприяє подоланню інфантильності, утриманства і безпорадності – характерних рис вихованців допоміжної школи і шкіл-інтернатів.

Вивченню стану соціально-побутової і трудової адаптації випускників допоміжних шкіл на першому етапі їх самостійного життя присвячені праці А.І.Раку. Автор приходять до висновку, що серед них досить великий відсоток осіб, які в перший рік після закінчення школи зовсім не займаються продуктивною працею, не приймають участі в господарському житті сім'ї, і є практично утриманцями. Ці недоліки у вихованні автор пояснює недосконалістю педагогічної освіти батьків, і

тому розробила приблизну тематику батьківських зборів (для учнів 8-го класу) з метою обміну досвідом виховання дітей господарчо-побутовим навичкам, залученню підлітків до планування і витрат бюджету сім'ї.

Н.П.Павлова також відзначає, що у випускників допоміжної школи, що живуть з батьками, яскраво виражені утриманські настрої, а у сиріт і підлітків, позбавлених піклування батьків, налагодження самостійного життя відбувається ще з більшими труднощами, ніж у їхніх однолітків, які мають батька й матір. Джерелами труднощів, що обумовлюють невміння раціонально вести господарство, розпоряджатися заробітною платою, сімейним бюджетом, Н.П. Павлова пов'язує не лише з особливостями психофізичного розвитку дітей, але й зі слабкою роботою педагогічних колективів, що навчають соціально-побутовому орієнтуванню школярів. Автор пропонує приділяти більше уваги економічній освіті розумово відсталих школярів на уроках соціально-побутового орієнтування, математики (вивчення питань, що зачіпають сімейну економіку) і в позаурочний час (організація гуртків з різною господарчо-побутовою спрямованістю, де діти могли б розширювати та поглиблювати знання й уміння, отримані під час занять, і використовувати уміння в інших умовах; звертатись до економічних розрахунків у зв'язку з проведенням різних ремонтних робіт і т. ін.).

На думку В. Ю. Карвяліса, питання підготовки випускників допоміжних шкіл до майбутнього життя вимагають прискіпливої уваги. Про ґрунтовний підхід до вирішення цієї проблеми в Литві свідчить факт створення в 1995/96 навчальному році Радвилішкиського реабілітаційного центру, який здійснює професійну підготовку осіб з вадами інтелекту з восьми спеціальностей, у тому числі з економіки домашнього господарства.

В кінці 80-х – на початку 90-х років було виконано декілька дисертаційних досліджень під керівництвом Н.П. Павлової і В.Г. Петрової з проблеми викладання питань економічного змісту в курсі "Соціально-побутове орієнтування" (СПО). У роботі автора запропонована методика формування економіко - побутових знань і вмінь у старшокласників допоміжної школи на уроках СПО та математики. Визначені також зміст і засоби позакласної виховної роботи по закріпленню економічної діяльності учнів, сформованою на уроках СПО. Розкриті форми роботи школи з сім'єю з метою економічного виховання розумово відсталих підлітків.

Дослідження О.І. Разуван присвячене вивченню умов, форм і методів організації ділового спілкування старшокласників з обмеженими пізнавальними можливостями в процесі занять з СПО та виховної роботи. Особлива увага приділяється виробленню вмінь дотримуватися ділового стилю спілкування з оточуючими, отримувати необхідну інформацію з таблиць, довідників; застосовувати її на практиці, заповнювати ділові папери за зразком (трудовий договір, поштові,

телеграфні бланки, квитанції) тощо.

Д. Віткаускайте розглядає можливості виховної роботи щодо формування соціально-побутових знань і вмінь в учнів 4-х класів допоміжної школи-інтернату для дітей-сиріт. Особливу увагу автор приділяє виробленню умінь виконувати прості господарчо-побутові роботи і розрахунки (приготування простих за технологією приготування блюд, підрахунок вартості закупівлі продуктів і "здачі", набір заданої суми певними монетами і купюрами, і т. ін.). Розробці методичних прийомів формування готовності розумово відсталих старшокласників до самостійного ведення домашнього господарства на заняттях з СПО і в системі позакласної виховної роботи присвячене дослідження С. Ю. Коноплястої.

І.В. Татяничкова, вивчаючи проблему соціалізації дітей з вадами психофізичного розвитку, вирішує її шляхом формування життєвих компетентностей (у сфері матеріально-побутового благополуччя і міжособистісних стосунків), розкриває зміст та педагогічне забезпечення їх становлення. Важливим засобом формування зазначених компетенцій, на думку автора, є вміння учнів будувати плани на майбутнє стосовно усіх сфер життєдіяльності, і пропонує заходи по роботі з батьками (цикл бесід) та підлітками в позакласній виховній роботі: приклади складання планів на майбутнє професійне, сімейне життя; проведення дозвілля; матеріальне благополуччя; відпрацювання життєвих ситуацій шляхом моделювання у формі дидактичних ігор: "Бюджет сім'ї", "Поява дитини", "Сімейне дозвілля" тощо.

У дослідженні Н.В. Рябової визначені умови і способи формування господарчо-побутових знань і вмінь, необхідних учням у сільських спеціальних (корекційних) школах. Акцент робиться на організацію робіт в особистому підсобному господарстві (правила планування садово-городньої ділянки, порядку обробітку землі, внесення добрив, вирощування розсади і т. п.), на особистому подвір'ї (порядок заготівлі кормів, розрахунок разового і добового раціону годування тварин і т. ін.), у приватному будинку (порядок проведення ремонту предметів домашнього ужитку тощо). Крім того, автор знайомить семикласників сільської допоміжної школи з поняттям "фермерське господарство", з можливостями і шляхами його створення.

Розробці прийомів викладання розумово відсталим старшокласникам економічного матеріалу в курсі географії присвячене дослідження І.І.Черепанової.

У роботах В.Ю. Карвяліса, О.М. Нігаєва, А.І. Раку та інших дослідників вивчається соціально-економічна структура сімей учнів допоміжних шкіл. Автори відзначають, що сім'ї, які мають розумово відсталих дітей, численні за кількістю своїх членів, а це в свою чергу позначається на їхньому матеріальному рівні (низький середній дохід на члена сім'ї). Недостатня матеріальна забезпеченість сім'ї і низький

освітній рівень батьків вважаються несприятливими чинниками в справі економічного виховання дітей.

Робота "Вступ до педагогіки допоміжної школи" німецьких авторів Б. Баудіш і Б. Брьозе (1982) присвячена підготовці підлітків зі зниженим інтелектом до сімейного життя. Зі змісту можна зробити висновок, що в навчальних програмах цих шкіл у Німеччині велика увага приділяється формуванню готовності підлітків до виконання усіх сімейних функцій, у тому числі економічних. Під час вироблення в них умінь і навичок ведення домашнього господарства значна роль відводиться практичним тренувальним вправам з прибирання житла, ремонту і поліпшення облаштування квартири, ремонту домашніх приладів, одягу і т. ін. Автори стверджують, що на становлення господарської активності дитини чималий вплив справляє поведінка батьків, трудові традиції в сім'ї. Цей вплив, на їх думку, може бути позитивним або негативним. Зазначається, що в сім'ях розумово відсталих учнів дорослі часто не показують підліткам позитивного прикладу ведення домашніх справ, сімейні стосунки складаються не завжди гармонійно. Ця категорія дітей, як правило, наслідує негативні домашні традиції через нерозвинену здатність критично осмислювати власний вибір, тому вчені наголошують на необхідності педагогічної пропаганди серед батьків відповідної поведінки та внесення корекції у взаємини з дітьми.

Завдання систематичної підготовки розумово відсталих дітей до життя в сім'ї та суспільстві ставиться вже на етапі дошкільного навчання. Про це свідчить включення до нової Програми розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю (2013р.) розділу "Формування соціальних навичок", основним змістом якого є формування співробітництва дитини з дорослим, навчання способам засвоєння суспільного досвіду за трьома змістовими лініями "Я сам", "Я та інші", "Я і довкілля".

На підставі викладеного можна зробити висновок про те, що економічна освіта в допоміжних школах України здійснюється, але безсистемно - у рамках позакласної виховної роботи та під час уроків з СПО, трудового навчання, інколи – математики та географії.

Опитування учителів допоміжних шкіл показало, що переважна їх більшість (75%) позитивно оцінюють включення до навчального плану школи занять з економічних знань і вмінь, але бажання викладати "Економічний практикум" зголосилися лише 10%. Це свідчить про проблеми з кадровим забезпеченням економічної освіти школярів.

З метою вивчення стану економічних знань і вмінь в учнів 9-10 класів допоміжної школи ми запропонували такі завдання: перше - на виявлення знання цін на товари, якщо учень демонстрував обізнаність у цінах, давалось наступне завдання - зробити розрахунок для харчування (на вечерю) сім'ї з трьох персон, виходячи з розрахункової суми у 40грн. Іншим завданням було перевірка розуміння економічної термінології:

бюджет сім'ї; види податків, які платять батьки; назвати послуги, які надають банки; кредит; собівартість; торгова виручка.

Аналіз отриманих результатів показав надзвичайно низьку компетентність із зазначених питань. Не зважаючи на те, що тему "Бюджет сім'ї" учні вже вивчали, відповіді на запитання правильно змогли лише 20% опитаних, розрахунок на вечерю виконали ще менше – 10% респондентів. Правильність розрахунку ще не гарантує сім'ю від збалансованого харчування: в перелік меню увійшли солодкі напої, морозиво, тістечка і обов'язково - хліб. В термінології учні орієнтуються слабо, навіть із використанням допомоги.

Висновок за результатами дослідження свідчить про те, що учні допоміжної школи в переважній більшості не володіють елементарною економічною компетентністю. Практичного досвіду з економічної обізнаності у власній сім'ї вони, переважно, не отримують. Потенціал занять з СПО, трудового навчання, математики не забезпечують розвиток економічного мислення в учнів допоміжних шкіл.

Досягнення російських колег в плані розробки та апробації "Економічного практикуму" з метою формування економічного мислення та свідомості в учнів з обмеженими розумовими можливостями в умовах спеціальної (корекційної) школи є важливим підґрунтям для впровадження зазначеного курсу на теренах українського розвивального середовища. На важливості цього наголошують як нормативні документи МОН України (2004, 2008рр.), що відзеркалюють потреби суспільства, так і завдання допоміжних шкіл – забезпечити не тільки корекцію психофізичних вад розвитку та особистісної сфери школярів, але й формувати готовність жити та працювати в суспільстві у своїх вихованців. Важливим засобом, який цьому буде сприяти, є елементарна соціально-економічна обізнаність. Її формування (у комплексі з трудовою компетентністю) в позакласній роботі буде нашим наступним завданням.

Список використаних джерел

1. Бгажнокова И.М. Экономический практикум в школе для детей с умственной отсталостью: Програма / И.М. Бгажнокова // Дефектология. – 2000. – №5. – С. 37-43.
2. Белявский Б.В. Об опыте работы некоторых вспомогательных школ России/ Б.В. Белявский // Дефектология. – 1994. – №1. – С. 48-52.
3. Бондар В.І. Особливості формування трудової компетентності розумово відсталих учнів: Навчальний посібник / В.І. Бондар, К.В. Рейда. – К.: "МП Леся", 2010. – 168с.
4. Стариченко Т.Н. Программа по курсу "Экономический практикум" для выпускного класса вспомогательной школы / Т.Н. Стариченко // Обучение и воспитание в специальных школах. – 2000. – №5. –

С. 16-43.

5. Патракеев В.Г. Трудовая подготовка в школах VIII вида для детей с нарушением интеллекта/ В.Г. Патракеев // Дефектология. – №3. – С. 24-28.

In the article of рассматрено modern pedagogical looks to the study of question of economic formation of student auxiliary school.

Keywords: economic education, social and labour competence, schoolboys with violation.

Отримано 19.9.2013

УДК 376

О.П. Хохліна

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ СПЕЦІАЛЬНОГО ОСВІТНЬОГО ЗАКЛАДУ

У статті представлені результати теоретичного дослідження проблеми формування діяльності у школярів в умовах спеціального освітнього закладу.

Ключові слова: діяльність, формування діяльності, спеціальний освітній заклад.

В статье представлены результаты теоретического исследования проблемы формирования деятельности в условиях специального учебного заведения.

Ключевые слова: деятельность, формирование деятельности, специальное учебное заведение.

Незважаючи на значний доробок у спеціальній психології та корекційній педагогіці (В.І. Бондар, Г.М. Дульнєв, Г.Й. Жаренкова, Г.М. Мерсіянова, С.Л. Мирський, Н.П. Павлова, Б.І. Пінський та ін.), однією з найбільш актуальних, складних, але й продуктивних у своєму вирішенні щодо корекційної освіти залишається проблема діяльності. Наша стаття присвячується висвітленню результатів теоретичного дослідження, у якому обґрунтовується значення та суть формування діяльності у дітей спеціальних освітніх закладів як основи проведення з ними корекційно-розвивальної роботи. Певні визначені у статті підходи